

Psihologija skozi psihoanalizo

V. del

Dva problema logike označevalca

DUŠAN RUTAR

POVZETEK

V pričujočem prispevku smo elaborirali značilnosti dveh pristopov k teoriji znanosti, kot sta ju razvijala K. R. Popper in T. Kuhn. Zanimala sta nas zlasti koncepta, ki govorita o konstituiranju spoznavnega subjekta in spoznavne prakse. Subjekt je tako pogoj spoznavanja in njegova ovira hkrati, saj predstavlja zgolj formalno strukturno mesto, ki ga moramo predpostaviti, če se želimo izogniti dodatnim nekoristnim in nerešljivim težavam in, v zadnji instanci, absurdom. Subjekt pa je tudi ovira spoznavanju, kajti noben spoznavni napor ne more konsistentno in brez ostanka pojasniti univerzuma, ki ga odpira subjektova zmožnost za vednost.

ABSTRACT

TWO PROBLEMS OF THE LOGIC OF SIGNIFIER

In this essay two main concepts of the theory of knowledge, namely the concept of K. R. Popper and the concept of T. Kuhn, were strictly elaborated. The concepts are of great interest for us, because they teach us about subject and the way of his establishment, and, on the other hand, about politics of knowledge. The subject is both, a necessary condition and an indelible obstacle to the politics of knowledge. He merely introduces a formal structural place, which has to be submitted if we want to save us from some additional unfavourable and unanswerable troubles and, in last instance, from absurdity. On the other side, the subject is also an obstacle to the practice of knowledge, because no subject's effort can elucidate - consistently and thorough - the universe which is inaugurated by the subject's capability to produce knowledge.

Benevolo lectori salutem.

Problema, ki se ju bomo na tem mestu lotili z vso resnostjo, potrebno natančnostjo in občutkom za korektnost, sta torej dva: kako je znanost sploh možna, in kakšen status gre pri tem podjetju pripisati subjektu.

Prvi problem bomo obdelovali skozi razmerje med vednostjo in verovanjem, drugega pa skozi koncept naključnosti oziroma kontingence.

Paradoks, ki mu je bil K. R. Popper zavezan od samega začetka svojega velikega pohoda k določitvi demarkacijske linije med metafiziko in znanostjo, bi brez pretiravanja lahko označili kot paradoks jezika. Popper je vztrajno skušal dokazati, da jezik znanosti, kot bi ga radi konstruirali mnogi pozitivistini in empiristični teoretiki znanosti, ni mogoč. Njegova teza je seveda epistemološka in zato toliko ostrejša, težava, ki jo sicer uvidi, ne pa tudi razreši, pa je v tem, da preprosto ne more obstajati teorija, ki je ne bi izrazili z jezikom. Naša teza je, da Popper iz tega uvida ni potegnil ustreznih posledic, čeprav so nekatere zelo produktivne.

V prizadevanju, da bi znanosti in načinu, kako le-ta uporablja jezik, priznal kar se da veliko natančnost, jasnost in prodornost, se ves čas skriva subjekt s svojo željo, ki je usmerjena k zagotavljanju natančnosti in, kar je verjetno še pomembneje, gotovosti, ki jo predpostavljena natančnost in empiričnost znanstvene vednosti tudi bolj ali manj uspešno zagotavlja. To zagotovilo seveda ne more biti stvar logike in njenega dokazovanja, kar je vsekakor gotovo, pomembno pa je, da je zahteva po eksaktnosti vedno nekomu namenjena in jo nekdo potrebuje. Zahteva je namenjena nekemu strukturnemu mestu, ki naj zagotovi veljavnost demarkacijske linije. To strukturno mesto je Heglov duh (Geist), kolikor že ni odtujen od samega sebe v absolutnem samospoznanju. Demarkacijska linija je zato vedno zavezana verjetju in je kot taka ovira absolutnemu samospoznanju duha.

Kljub ugotavljanju, da ni mogoče ustvariti nevtralnega observacijskega jezika in kljub kritiki klasičnega pozitivizma XIX. stoletja, je bilo priseganje na falsifikacionizem za Popperja še vedno dovolj obremenilno, da se ni uspel rešiti v nepozitivistične vode, kar je v svoji vnemi in iskanju skupnih značilnosti s Popperjem spregledal tudi T. Kuhn, ko je trdil, da je cilj znanosti v teoriji, ki bo za razlago fenomenov uporabila izjave o realnih objektih. Kuhn ni nikoli pojasnil, na kaj je mislil, ko je govoril o realnih objektih. Tudi koncept o realnih objektih spoznanja je ovira absolutnemu samospoznanju duha.

Zdi se, da je Kuhn pri oblikovanju omenjene hipoteze premalo natančen in previden, saj očitno na realnost gleda neposredno skozi globoko izročilo tradicije (deep commitment of tradition). Težava je podobna tisti, s katero se je soočil Searle, ko je razvil mit o primitivnem plemenu, kjer je jezik deloval deskriptivistično in je služil kot priročno sredstvo, s katerim se je dalo poimenovati stvari. Tradicija je tretja ovira absolutnemu samospoznanju duha.

Digresija: hipoteza, mimo katere, če hočemo biti korektni, ne moremo iti, je naslednja: spoznavanje ni odkrivanje resnice o naravi; ne pomeni niti bližanja taki resnici, četudi nenehno vztraja spontani naivni občutek, da je ravno to cilj vsake prave (empirične) znanosti. Spoznanje ni spoznanje resnice o realnih objektih, pa pa absolutno samospoznanje duha.

Samospoznanje duha ni psihološko ali sociološko. Če je Popper zavračal psihologijo vednosti, jo je Kuhn ves čas uporabljal. Trdil je, da morajo biti v končni analizi znanstvene razlage psihološke ali sociološke, kajti vsaka paradigma je zavezana določenemu vrednostnemu sistemu, ideologiji in institucijam, ki pogojujejo nastajanje vrednostnih sistemov, njihovo prenašanje in krepitev. Osnovni Kuhnov zalag tako sledi logiki intersubjektivnosti, kajti šele drugi znanstveniki naj bi bili ključni element v pr(i)epoznanju znanstvenosti nekega spoznanja. Psihologija vednosti zato konča v slepi ulici, saj vednost ni namenjena ljudem, ampak duhu. O tem, ali je nekaj resnično ali ne, ne odločajo ljudje (znanstveniki), pač pa odloča duh.

Eden glavnih elementov, ki jih lahko izpeljemo iz pravkar omenjenega koncepta, je gestalt swich. Kuhn pravi, da tisto, kar loči dva opazovalca, ni nestrinjanje o opazovanem objektu, pač pa radikalna nemožnost za primerjavo dveh paradigem, rez med dvema izjavama o objektu. Ta rez loči dve gestalt, in problem, ki pri tem nastane, je podoben problemu deskriptivizma, kot ga pozna analitina filozofija. Problem lahko grafično pokažemo na naslednji način:

zveza A-B je nujna		
zveza B-C je kontingentna		
C1		
A -----	B -----	C2
objekt	sveženj	C3
referent	predikatov	

Vidimo, da je odnos med objektom in svežnjem lastnosti, ki ta objekt opisujejo, notranje nujen in da prepoznamo objekt po opisu predikatov. Če v opisu ena od lastnosti manjka, smo lahko prepričani, da objekt ni tisti, za katerega smo ga prvotno imeli.¹

Diskontinuiranost med objekti ustreza izrazu gestalt, kar pomeni, da dva opisa z dvema svežnjema predikatov opisujeta (referirata na) dva popolnoma različna objekta, ki ju med seboj ni mogoče primerjati.

Na prvi pogled se zdi, da je tukaj Popper - govori namreč o problemu demarkacije - presekel Kuhna, saj zavrne induktivno metodo znanstvenega spoznanja, ker je prepričan, da ne zagotavlja kriterija, s katerim bi lahko elegantno in zlasti prepričljivo potegnili mejo med empirično znanostjo in metafiziko. Sam je predložil drug kriterij, ki se imenuje konvencija. Na osemtrideseti strani svojega monumentalnega dela z naslovom *The Logic of Scientific Discovery* zapiše odločilno misel, ki ima, ne da bi vedel, radikalne posledice za njegovo koncepcijo spoznavanja: "(...) znanstveno odkritje ni možno brez vere (faith = zaupanje, zvestoba)." Zvestobo kasneje natančneje opredeli, ko pravi, da mora empirična znanost zastopati le dejanski, resnični, objektivni svet (real world), ali svet možnih izkušenj. Zadnja izjava je seveda *contradictio in adiecto*, saj najprej govori o objektivnem svetu, nato pa, da mora biti to svet naših izkušenj, ki pa je nujno subjektiven.

Problem, ki je za Popperjevo teorijo znanosti odločilnega pomena, leži v konceptu ideje, ki je v celotnem historičnem ustroju filozofije večpomenska, kot je izvrstno pokazal Adorno.² Sama beseda ideja se nanaša na pred-očevanje, s čimer nakaže temeljno razmerje med subjektom in objektom. Nekaj mora biti najprej pred očmi subjekta - biti mora predpostavljeno = pred subjekt postavljeno.³ Če se ozremo nekoliko nazaj, bomo videli, da gre najprej za odnos subjekta in objekta, in ne za subjekt, ki opazuje in odkriva od sebe ločene in neodvisne objekte, ki sestavljajo empirično, objekt-ivno realnost. Odtujenost in samoodtujenost subjekta sta pogoja za sleherno spoznavanje.

1 Seveda lahko najdemo obilico primerov, ki tej trditvi oporekajo. Neka oseba npr. se v teku let spremeni, dobi nove lastnosti, izgubi nekatere druge, vendar zato ne bomo rekli, da to ni več ista oseba. Zaostreno rečeno: identiteta neka osebe ali stvari ni odvisna od svežnja lastnosti, ki jo/ga opisuje.

2 Adorno, T. W., *Filozofska terminologija*, Sarajevo: Svjetlost, 1986.

3 Kojeve, A., *Kako čitati Hegela*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1990.

Da bi naša analiza ustrezala kriterijem spoznavanja in samospoznavanja duha, si moramo ogledati še koncept subjekta in njegove samoodtujenosti. Ko govorimo o subjektu, naletimo najprej na neko dejavnost (praxis), ki je imenovanje objekta, ki je s tem pred-očen, pred-oči- postavljen. Ta dejavnost je hkrati odtujitev subjekta od sveta, ki mu pripada, in postavljanje podstati, temelja ali subjekta (lat. *subiectum*), ki je pod-met in, kot smo videli, pogoj za vsako opazovanje in spoznavanje. Praxis je torej nujen pogoj za nastanek, razcep in obstoj subjekta.⁴ Dejavnost je aktivnost, s katero subjekt konstituira samega sebe, ki se vzpostavi kot temelj in met (pred sebe) hkrati. Konstitutivni element subjektivnosti je zato poimenovanje objekta, njegovo spoznavanje in postavljanje podstati. K temu se še vrnemo.

Skušali smo nakazati način razmišljanja, ki zruši (lat. *subvertere*) logiko pozitivizma, ki se sklicuje na nekaj, kar naj bi bilo mogoče zreducirati na "elementarne izkušnje". Kriterij demarkacije je zato paradoksen, saj lahko elementarne izkušnje določi samo tako, da neke druge izkušnje razglasi za neelementarne. V tem je gotovo določena mera nasilja, samovoljnosti in arbitrarnosti.

Ločevanje zunanjega (objekt) in notranjega (subjekt) zabriše osnovno določilo dialektike, zato se moramo strinjati s Popperjem, ki pravi, da "pozitivisti v svoji tesnobi, da bi odstranili metafiziko, skupaj z njo uničujejo tudi naravoslovno znanost".⁵ Zgornja analiza koncepta ideje nam pove, kaj je Popper proizvedel, ne da bi to vedel. Metafizika ni toliko moteča, da bi jo bilo treba odstraniti, hkrati pa dovolj moteča, da jo je treba ločiti od prave, empirične znanosti. Seveda pa v trenutku, ko postavljamo kriterij za demarkacijsko linijo, sami postanemo metafiziki.

Da bi znanost lahko spoznvala in zastopala realni svet, kot ga imenuje Popper, mora zadostiti nekaterim pogojem:

(1) biti mora sintetična, da lahko predstavlja nekontradiktoren, možen svet; (2) zadostiti mora kriteriju demarkacije, kar pomeni, da ne sme biti metafizična, hkrati pa mora predstavljati svet, ki ga je mogoče izkusiti; (3) od ostalih sistemov se mora razlikovati na tak način, da bo predstavljala NAŠ svet izkušnj.⁶

Zgornjim zahtevam naj bi znanost zadostila s testiranjem svojih hipotez, ki imajo, s tem se strinja tudi Popper, na začetku v sebi nekaj iracionalnega. Da bi pobil induktivizem, Popper skonstruira pogoje, kjer se sklicuje na fenomenologijo. Po

4 Nastanek zavesti o sebi (*Selbstbewusstsein*) je, heglovski rečeno, neposredno odvisen od imenovanja samega sebe. O samozavedanju lahko govorimo od tistega trenutka naprej, ko človek reče "jaz". Ta izjava je poimenovanje in dejavnost, ki to, kar poimenuje, vzpostavi. Samozavedanje nujno pomeni distanco do samega sebe: brez razlike med jazom kot subjektom in jazom kot objektom ni možno samozavedanje, ali drugače rečeno, samozavedanje je pogoj samopoimenovanje, zato žival ne more spoznavati.

5 Popper, K. R., *The Logic of Scientific Discovery*, Hutchinson of London, 1972. Popper je svoj spregled nakazal že na začetku knjige, kjer omenja, da je mogoče k problemu epistemologije pristopiti iz dveh smeri: na eni strani imamo common sense knowledge, na drugi pa scientific knowledge. Slednje je zgolj ekstenzija prvega. V tem vidi paradoks; ugotavlja namreč, da vsakdanja vednost raste in se na neki točki obrne v znanstveno vednost. Pri tem je očitno evolucijski vidik znanstvenega spoznavanja, ki mu je Popper zvest do konca in šele Kuhn je prelomil z evolucionizmom. Nič čudnega torej ni, da Popper omenja Friesa, ki pravi, da nam je neposredna vednost (*immediate knowledge*) dana v občutkih, medtem ko naj bi jezik, v katerem te neposredne občutke izražamo, predstavljal posredno vednost (*mediate knowledge*). Ali ni natanko common sense tisti, ki se ves čas sklicuje na občutke in neposredno vednost? Šele prekinitev z neposredno vednostjo sploh omogoči kakršno koli vednost. Cf. Žižek, S., *Sistem evolucija- revolucija*, *Anthropos*, t. III-IV, 1977, str. 285-98. Avtor prikaže logiko treh epistemologov (Nagel, Kuhn, Popper) in njihova imanentna nasprotja.

6 Ibid.

njegovem mnenju induktivna metoda teži v obliko, ki jo je mogoče verificirati in ovreči. Če ni mogoče reči, da je izjava resnična, je seveda tudi brez pomena, saj je ne moremo preverjati. Osnovni kriterij preverjanja teorij pa ni pomen (meaning) izjav, temveč falsificiranje. Popperja ne zanima resničnost ali lažnost izjav, zanima ga le, ali je mogoče izjavo izkustveno verificirati.

Problem, na katerega bi radi opozorili, je naslednji: kako je mogoče zahtevati, naj teorija predstavlja možen svet izkušenj, takoj nato pa dodati, da naj bo to NAŠ svet izkušenj? Jasno je, da je na svet izkušenj tudi svet metafizike, ki ga ne izkušamo "empirično", a ni zato nič manj realen. Testiranje izjav nam res lahko pove, kje potegniti mejo, vendar to lahko storimo šele retrogradno, s čemer pa se ne moremo izogniti neskončnemu regresu, saj potrebujemo vedno nova testiranja, ki nam za nazaj povedo, kje je meja med empirijo in metafiziko. Odveč je tudi pripomniti, da ni jasnih kriterijev, po katerih je edino veljavno zgolj izkustveno testiranje, še posebej pa je treba opozoriti, da je vsako določanje meje med empirijo in metafiziko svojevoljno, četudi se zgodi retrogradno.

Na možno kritiko tako postavljenih kriterijev znanstvenosti se je Popper očitno pripravil že vnaprej, saj je takoj pohitel z izjavo, da naravnih zakonov ne imenujemo zastoj zakoni narave: več ko prepovedo, več povedo. S tem je verjetno hotel reči, da so empirični samo tisti sistemi, ki zajamejo najmanjši rešenj izkustvenega sveta.

Drugi možni ugovor Popperju je naslednji: dedukciji lahko ugovarjamo na enak način kot Popper ugovarja indukciji. Popper se brani in pove, da njegov predlog demarkacije sloni na asimetriji med verifikabilnostjo in falsifikabilnostjo. Asimetrija je posledica logične forme univerzalnih izjav. Univerzalnih izjav pa nikoli ni mogoče izpeljati iz singularnih izjav, ampak jih lahko postavimo le kot kontradikcije le-tem. Z indukcijo ni mogoče priti do univerzalnih izjav, z dedukcijo pa lahko pridemo od resničnosti singularnih izjav do napačnosti univerzalnih izjav.

Problem, ki ga vidimo, leži v možni deskriptivni naravi pojasnjevanja. Nekateri avtorji pravijo, da znanost ne odgovarja na vprašanja "Zakaj?", pa pa le na vprašanja "Kako?" in je v najboljšem primeru le deskriptivna. Popper govori o resničnosti singularnih izjav, medtem ko je še malo prej zagotavljal, da ga ne zanima resničnost ali napačnost izjav. Tudi na nivoju singularnih izjav namreč poteka boj za njeno "pravo" interpretacijo. V taknih primerih se pogosto postavlja problem referenta. Vsaka izjava je pa resnična glede na svet, na katerega referira. Na kateri svet referira, moramo po tem, ko smo izjavo slišali ali prebrali, šele ugotoviti.

Tretji ugovor Popperju je naslednji: tudi ob sprejetju asimetrije ne bo nikoli mogoče, da bi katerikoli teoretični sistem konkluzivno falsificirali. Temu se je namreč vedno mogoče izogniti z ad hoc pomožnimi hipotezami ali z ad hoc spremembami definicij. Popper prizna, da je ta ugovor dober, in sprejme ranljivost svojega predloga.

Od resničnosti in lažnosti izjav smo končno prešli k pomenu izjav, ki je lahko edini objekt testiranja. Pomena izjav pa ne moremo preverjati s primerjavo med izjavo in od nje neodvisno objektivno empirično realnostjo, zato nam ostane samo še analiza pogojev smiselnosti izjav.

E. Nagel⁷ je nakazal zgornjo problematiko v svoji analizi deduktivnega pojasnjevanja na naslednji način: dedukcija mora izpolnjevati dva logična pogoja:

⁷ Nagel, E., *The Structure of Science (Problems in the Logic of Scientific Explanation)*, London: Routledge and Kegan Paul, 1961.

premise morajo vsebovati vsaj en univerzalni zakon in inicialne pogoje. Na kakšen način lahko spoznamo inicialne pogoje? Nagel ponudi naslednji odgovor - s pomočjo univerzalnega zakona. Odgovor je tautologija. Razvidno je, da je problem poznavanja inicialnih pogojev eden osrednjih problemov spoznavanja, kajti opis le-teh ni možen, če ne poznamo univerzalnih zakonov, ki pa jih lahko spoznamo samo s pomočjo inicialnih pogojev. Opis inicialnih pogojev je odvisen od opazovalca, kajti v primeru njegove odsotnosti tudi opis ni možen. Heglovsko rečeno, v vsakem opisu sveta je perspektiva opazovalca nujna, saj je subjekt tisti, ki opazuje in opisuje svet. Subjekt pa je vedno še na svojem mestu, le da o tem nič ne ve.

S tem problemom se je ukvarjal tudi T. Kuhn v svojem konceptu o psihologiji vednosti. Njegov argument je močan, saj pravi, da ni mogoče zanikati dejstva, da vsak opazovalec pripada določeni skupini ljudi in je s tem podvržen transfornim odnosom.⁸ Znanost ima pri Kuhnju ves čas tudi psihološki in socialni karakter, ki ju ni mogoče zanikati ali celo zanemariti, ter družbeno funkcijo, saj prav tu šele nastane in je kot takšna sploh možna. Imperativ članstva v skupini moramo zato všteti v analizo znanosti in možnosti spoznavanja.

Teza: na proces označevanja, konstituiranja subjekta, in na družbeno prakso, katere del je tudi politika spoznavanja, moramo gledati kot na tripartitni proces, ki določa koordinate vsaki spoznavni praksi.

Naj v zvezi s tem omenimo t. i. tezo o instant paradigmi, ki jo je v svojem prispevku z naslovom "Against Normal Science" razvijal J. Watkins.⁹ Po avtorjevem mnenju zagovarja Kuhn tezo, ki pravi, da paradigma nima nobene zgodovine, ampak je v celoti in naenkrat tu. Nenadoma se znajdemo, brez predhodnih priprav, sredi nje. Watkins Kuhnove teze ni sprejel.

Kljub temu, da se je Popper strinjal s Kuhnovo tezo, da v spoznavanju ni objektivne, nevtralne pozicije, da je vsak pristop že osvetljen s predpostavljeno teorijo, pa pravi, da sam verjame v "absolutno" ali "objektivno" resnico. V tej točki se najbolj razhaja s Kuhnom, in ta točka je točka logike. Ob tem je prav, če se ustavimo ob konceptu absolutne resnice, kot ga je razvijal Lenin, četudi dandanašnji marksistični avtorji vse bolj tonejo v pozabo.

Lenin je goreč zagovarjal tezo o objektivni realnosti in absolutni resnici. Takole pravi: "Lahko namreč zanikamo element relativnega v teh ali onih človekovih predstavah, ne da bi zanikali objektivno resnico, ne moremo pa zanikati absolutne resnice, ne da bi zanikali obstoj objektivne resnice."¹⁰ Bogdanov¹¹ mu je odgovoril, da kriterija objektivne resnice ni, da je resnica ideološka oblika, organizirajoča oblika človekovega izkustva. Lenin mu takoj odvrne, da bi v primeru, ko bi bila resnica le oblika človekovega izkustva, ne bilo nobene resnice, ki ne bi bila odvisna od človeka, kar bi pomenilo, da sploh ne bi bilo nobene objektivne resnice.¹²

Na isti problem je skušal Popper odgovoriti nekoliko drugače. Vpeljal je logiko in logične relacije in na vprašanje o razmerju med izjavami in izkušnjami odvrnil, da je obskurno. Temu se po njegovem mnenju izognemo samo z jasnim ločevanjem med

8 Cf. Freud, S. (1921c), *Massenpsychologie und Ich-Analyse*, G. W. 13; *Množična psihologija in analiza jaza*, Ljubljana: DZS, 1981. Glej tudi Le Bon, G. *Psihologija gomila*, Zagreb: Globus, 1989.

9 V: Lakatos, I. Musgrave, A (ured.), *Criticism and the Growth of Knowledge*, 1976.

10 Lenin, V. I., *Materializem in empiriokriticizem*, Ljubljana: CZ, 1936.

11 Ibid., str. 124.

12 Ibid., str. 125.

psihološkimi, logičnimi in metodološkimi aspekti omenjene problematike. Objektivnost izjav naj bi določali v skladu s kriterijem intersubjektivnega testiranja. Takšno testiranje ni nič drugega kot vzajemna kontrola s pomočjo kritične diskusije. Sprva je Popper zagovarjal samo potrebo po intersubjektivnem racionalnem testiranju, kasneje pa je bil prisiljen vpeljati kritično intersubjektivno testiranje.

Racionalna kritična diskusija je koncept, za katerega jamči Popper, vendar je težko določiti, kdaj je diskusija racionalna in kdaj kritična. Sklicevanje na takšno diskusijo je delžen odgovor Leninu, saj nakazuje, da nima vsak človek le svoj privatni subjektivni svet, ampak da obstaja tudi skupni svet, za katerega se nam ni treba spraševati, če je resničen, objektivni itd. V njegovo resničnost in objektivnost je preprosto treba verjeti. Verjetje je pogoj, da pridemo do vednosti. V nasprotnem primeru bi se seveda lahko neskončno dolgo prepirali o njegovem statusu, saj je očitno, da razen verjetja ne obstaja noben drug, vsem udeležencem racionalne kritične diskusije skupen kriterij.¹³

Izjave morajo imeti vedno značaj univerzalnih hipotez. Ultimativnih izjav zato ne moremo postavljati, saj je vsako izjavo mogoče ovreči. Popper seveda ponovno dodaja, da mora biti izjava takšna, da jo je sploh mogoče ovreči (ne sme biti metafizična). Nenehno revolucioniranje, ki je značilno za znanost (Popper zameri Kuhnu, da je normalno zamenjal za povprečno) ima en sam cilj: onemogočiti dogmatizem, ki je značilen za normalno znanost. Carnap je to imenoval načelo tolerance. Načelo tolerance pomeni upiranje dogmatičnim konvencijam. Upiranje je povezano z verjetjem v revolucionarnost. Popper pa se vseeno ni uspel izogniti lastnemu dogmatizmu, saj je nenehno ponavljal, da hipotez ne bi smeli ovreči brez "dobre razloga". Dober razlog je zamenjava hipoteze s tisto, ki je bolj prestala kritično testiranje.

Metodološka pravila niso logična pravila, saj so povezana s kriteriji demarkacije, ti kriteriji pa so nujno povezani s konvencijo. Popper s tem zavrne načelo kavzalnosti, saj ga ni mogoče testirati, kar pomeni, da je metafizično. Konvencija je zato nujen metodološki pripomoček, saj se z njim izognemo težavam pri interpretiranju izjav. Lažje pa jih seveda na osnovi znanih kriterijev razvrstimo v dva razreda in enega razglasimo za metafizičnega.

Ponovno se vračamo k znanstveni eliti, ki jo moramo analizirati kot skupino ljudi, ki sprejema določene bazične izjave, se z njimi bolj ali manj strinja - najprej jih seveda iznajde - in tako definira znanost.

Analiza skupine nam pove, da strinjanje o bazičnih izjavah ni nič racionalnega, saj sloni na transferu, tj. verjetju.¹⁴ Ne gre toliko za prepričanje v bazične izjave, pač pa za vero (spomnimo se, da ravno Popper uporablja ta izraz) v neko skupno mesto, ki jih povezuje in jim daje koherenten in homogen značaj. Zanimivo je, da Popper očita Kuhnu, da je njegova skupina znanstvenikov podobna religiozni sekti. Če to drži zanj, drži tudi za Popperja. V obeh primerih imamo opraviti s heteronomno ujetostjo subjekta in zdi se, da je Kuhn prepričljivejši, ko pravi, da je prehod iz ene paradigme v drugo nenadno, enkratno dejanje z "iracionalnim elementom".

13 Popperjeva teza je na tem mestu monistična, kar pomeni, da se je precej oddaljil od svojega koncepta, v katerem je zagovarjal izkustveno testiranje (eksperimenti) hipotez. Intersubjektivna kritična diskusija predstavlja korak k absolutnemu samospoznavanju duha. Samospoznavanje duha zahteva, da se verjetje ne prestavi v vednost, le-to mora zgolj podpirati. Drugače rečeno; verjeti moramo, da lahko pridemo do vednosti, nobena vednost pa ne sme postati objekt verjetja.

14 To verjetje se razlikuje od verjetja, ki smo ga opisali, ko smo govorili o pogojih vednosti. Verjetje, ki drži skupaj znanstveno elito, je verjetje v lastno vednost, zato zasluži hladno prho v obliki ostre, kritične analize.

Ker ne moremo določiti skupnega pozitivnega kriterija, ki bi ločil empirične znanosti od metafizike, ostane kot skupni kriterij zgolj verjetje, da je realnost, ki nam je dana skozi izjave o njej, racionalna in ima smisel, tj. da jo je mogoče interpretirati.

Znanost je družbena praksa in spoznavanje svojevrstno proizvajanje vednosti. Trdimo lahko, da je tradicionalna paradigma, ki na vprašanje o nespremenljivosti in nevtralnosti percepcije odgovarja pritrdilno, zmotna v toliko, ker spregleda element, ki lawless niz občutkov uredi v nekaj lawlike. Tisti ali tisto, kar uredi kaos v urejen sistem, je govoreči subjekt, ki je sam potopljen v kaos, ki ga nenehno skuša urejati. Svet se sicer s tem vrti okoli njega, zato je za analizo vednosti pomemben način njegovega vpisovanja v svet. Brez subjekta bi obstajal zgolj kaos. Posamezno teorijo sicer lahko primerjamo z drugo teorijo, lahko jo vedno tudi razumemo, to pa je tudi vse. Ne moremo namreč reči, da je ena resničnejša od druge. Veljaven temelj primerjave ni "objektivna realnost", ampak referenca, ki jo vzpostavlja sama teorija. Vsaka teorija tako referira na realnost, ki jo vzpostavlja, zato se tudi vedno bolj ali manj ujema z dejstvi, saj jih sama proizvaja. Strogo rečeno tako sploh ni mogoče primerjati dveh teorij ali paradigem, saj ni mogoče odgovoriti na vprašanje, katera je bolj prilagojena, in čemu bi se sploh morala prilagajati. Vsaka se v najboljšem primeru prilagaja sama sebi, ne pa drugi teoriji ali morda celo nekakšni skupni realnosti. Iz tega vidimo, da teorija teži k identičnosti s seboj, s tem pa tudi izgublja svojo revolucionarno ost. Njene nekoherentnosti in nekonstistentnosti zato ne bi smeli jemati kot pomanjkljivost ali slabost, pač pa kot konstitutivno lastnost, ki se je ne more izogniti, ampak jo mora uveljavljati. Prav to je navsezadnje tudi pogoj za njeno nenehno spreminjanje in razvoj.

Kuhnov koncept znanstvenih paradigem prepričljivo predstavi omenjeno nemožnost reduciranja ene teorije na drugo. "Dve skupini znanstvenikov delata v dveh različnih svetovih. Zato vidijo različne stvari celo takrat, ko z iste točke gledajo v isto smer."¹⁵ Vsakdo torej stoji na svojem mestu (subiectus) in gleda svoje premoženje (substantia - tudi podstat, bistvo). Na isti način pa gledamo samo takrat, ko nas v to nekaj sili. Seveda je v tem trenutku našega znanstvenega in teoretskega početja konec, ali kot je zapisal P. Macherey: "Poznati torej ne pomeni najti ali znova vzpostaviti pozabljen ali skrit latentni pomen. Poznati pomeni vzpostaviti novo (podčrt. v originalu) vednost; se pravi vednost, ki dodaja stvarnosti, iz katere izhaja in o kateri govori, nekaj drugega."¹⁶

15 Kuhn, T., *Struktura naučnih revolucij*, Beograd: Nolit, (1971).

16 Macherey, P., *Za teorijo literarne produkcije*, Problemi, t. 77, 1969, str. 384-93. Odmik, ki ga zagovarja avtor, je ireduktibilen, kajti zavedati se moramo, da je prav "empirične skušnjave, da vrača razumsko dejavnost na splošno obliko tehnike, in meni, da se distanca med resnim predmetom (oporo resnice, ker hočemo kazati prav resnico) in spoznanjem polagoma krči, čimbolj vednost napreduje" (ibid.). Avtor se tako kot G. Bachelard zavzema za diskurzivnost resnične vednosti, ali drugače rečeno, po njegovem mnenju je vednosti treba pustiti oziroma omogočiti avtonomijo. S tem zadevamo ob Marxovo 11. tezo o Feuerbachu, ki jo je M. Heidegger razumel takole: "Sprememba sveta predpostavlja spremembo predstave o svetu, do predstave o svetu pa pridemo zgolj, če svet zadostno in ustrezno interpretiramo." (Cit. po Pihler, B., *Techné-poesis-praxis*, Anthropos, t. I-II, 1985, str. 236-37.) Heidegger je osamosvojil poiesis, ki je produkcija smisla, in sicer drugačna produkcija, kot je ideološka. Ideološka produkcija pomeni interpretacijo sveta na način, ki omogoča, da se svet ne spreminja. K. Marxovi tezi o Feuerbachu bi zato lahko pripisali: ni vseeno, kako interpretiramo svet, ali nekoliko drugače, vsaka interpretacija sveta le-tega še ne spreminja.

Meja do neposrednega je - kako ironično - odpravljava in prav to predstavlja avtonomijo resnice. Prekoračitev meje v tem primeru seveda ne pomeni, da smo vstopili v kristalno palačo vsebinske, objektivne, nedolžne in neposredovane resnice, pač pa predstavlja soočenje z nečim, o čemer je spregovoril Freud že v svojem pomembnem delu iz leta 1895.¹⁷

V Postskriptu iz leta 1969 je Kuhn zapisal, da moramo ljudi, ki zastopajo nezdržljive poglede, imeti za lažne dveh različnih jezikovnih skupnosti, njihove probleme komuniciranja pa moramo razumeti kot probleme prevajanja.¹⁸ Pokazali smo že, da je to problem, ki zadeva transfer, to pa pomeni, da vsako sporazumevanje nujno predpostavlja neko skupno, vsem izvzeto mesto, ki je lahko samo objekt verjetja. Zaradi tega je tudi skupina skupaj toliko časa, dokler jo družijo in enoti skupno verjetje, ki se, kot smo že omenili, razlikuje od verjetja, ki je pogoj za sporazumevanje.¹⁹

Če sta Kant in Hume zaprežila možnost istega spoznavanja, bi lahko rekli, da pripadnost občestvu znanstvenikov oblikuje temelj, ki ravno onemogoča znanstveno spoznavanje sveta. H. G. Gadamer je ob priložnosti celo zamenjal čisti um z izkustvenim umom.²⁰ V vsaki vednosti bomo sicer našli verovanjski moment, toda to še ne pomeni prednosti izkustvenega uma pred čistim umom. Popper pravi, da mora biti teorija, ki jo bomo sprejeli kot boljšo, bolj testabilna, tj. zmožna mora biti prestat ostrejša in zahtevnejša teste, kot njena tekmica. V tem vidimo neko praktičnost, ki ni brez povezave z ohranjanjem skupnih norm. Nenazadnje ni povsem jasno, zakaj testi ne bi mogli biti isto teoretski.

Omemba skupnih norm ni povsem naključna, saj Popper na nekem mestu vpelje metodološki falsifikacionizem, ki v svoji naivni različici pristaja kar na strinjanje med znanstveniki, ki temelji ne nekakšnem osnovnem znanju (background knowledge). "Bazine izjave" sedaj nimajo nikakršne moči, da bi ovrgele karkoli, če niso podprte z dobro potrjenimi hipotezami. "Bazine izjave" in dobro potrjene hipoteze sestavljajo background knowledge, temu pa Popper doda še razlikovanje med empirično bazo in "empirično bazo". Sam se odloči za slednjo in skuša dokazovati, da bo v primeru, ko bo prišlo do nasprotja med teorijo in empirično prakso, prva zgolj falsificirana, ne pa tudi ovržena. Vidimo torej, da postaja Popper vedno "mehkejši": zasluga za to vsekakor leži v njegovi pripravljenosti za popuščanje pod težo argumentov.

Hipoteze se torej oblikujejo na ozadju, ki ga predstavlja background knowledge, zato tudi nimajo moči, da bi lahko karkoli ovrgele ali potrdile. Dobro potrjene hipoteze so sedaj na težki preizkušnji, saj jih najprej potrjuje verjetje v lasten background, medtem ko je njihova moč, da bi kaj ovrgele, podvržena logiki verjetja v napačnost backgrounda in metafizičnost verjetij nasprotne teorije.

Metodološki falsifikacionizem predlaga tveganje pri odločitvi, to pa je že bistven korak naprej in prava osvežitev v mlaki razlikovanja med empiričnim in neempiričnim. Če sploh želimo govoriti o spoznavnem napredovanju, moramo vztrajati pri tem tveganju, ki s seboj prinese naključje in nepredvidljivost.

17 Freud, S., (1895), *Project for a Scientific Psychology*, S. E. I, str. 283-397. Freud govori seveda o das Ding.

Koncept o das Ding je eden najbolj produktivnih in najpomembnejših Freudovih konceptov.

18 Kuhn, T. (1971), str. 240.

19 Verjetje v skupini je verjetje v lastno vednost in verjetje v nekoga, ki je nosilec unarne poteze (to je lahko presena vednost, skrivna vednost itd.).

20 Gadamer, H. G., *Moč uma, Problemi*, (1969), t. 76, str. 293-8.

Morda se komu zdi, da gre za psevdo-racionalizem, vendar ne vidimo načina za odstranitev tega elementa.²¹ Lahko ga sicer poskusimo reducirati, vendar nam verjetno ne bo uspelo.

Sofisticirana različica metodološkega falsifikacionizma zahteva od teorije, ki želi biti boljša od svoje tekmice, da odkrije vsaj nekaj novih dejstev, kar pomeni, da omogoči videti tisto, česar s staro teorijo ni bilo mogoče videti. Nova teorija bo boljša, če bo zadostila nekaterim pogojem:

(1) teorija T' ima večjo vsebino kot teorija T, kar pomeni, da napoveduje dejstva, ki jih teorija T ni napovedala ali predvidela, ali pa jih je celo prepovedala, (2) teorija T' razloži uspeh teorije T, (3) določen del teorije T je potrjen.²²

S temi pogoji se je Popper nekoliko približal strukturalističnemu razumevanju spoznavanja, ki pravi, da je teorijo mogoče razumeti samo v mreži teorij, čeprav je iz teze še vedno razviden evolucionistični vidik. To pomeni, da je vsaka teorija izhod zgodovinskega razvoja niza teorij. Teorije zato ne ovrže eksperiment, pač pa druga teorija, na kateri temelji eksperiment, saj le-tega ni mogoče zasnovati, če ne postavimo nekaterih hipotez: teorija pa ni drugega kot set hipotez. Ostanejo samo še relacije med različnimi teorijami, Kuhn bi verjetno rekel, med različnimi paradigami.²³

Poststrukturalistični pristop k teoriji znanosti in politiki vednosti se od strukturalističnega zelo razlikuje. Če se je strukturalizem nenehno ukvarjal s problemom empiričnosti teorije, njene baze in korespondence izjav, se v poststrukturalizmu ti problemi sploh ne postavljajo več. Uveljavlja se koncept kontingence, ironije in solidarnosti.²⁴

21 Konvencionalizem je prav poseben problem in je predmet mnogih razprav. Konvencija ali dogovor je shod, na katerem se ljudje pogovorijo in nato tudi dogovorijo o razrešitvi neke realne dileme. Tako se lahko dogovorijo o tem, po kateri strani ceste bodo hodili, medtem ko se matematiki ne morejo dogovorjati glede vsote dveh števil. Dogovarjati se je mogoče samo takrat, ko obstaja alternativa. Problem konvencije v znanosti se navezuje na Kuhnovo tezo, ki pravi, da znanstvenik izven svoje paradigme sploh ne more dobiti statusa znanstvenega opazovalca. Teza je problematična, saj jo lahko razumemo tudi tako, da zagovarja pripadnost določeni paradigmi ali eliti znanstvenikov. Objektivnost ni odvisna od določene paradigme, pa pa se določa glede na celoten univerzum vednosti. Vseeno je, kateri paradigmi nekdo pripada, saj kriteriji objektivnosti niso lokalni, ampak univerzalni. Objektivnega statusa znanstveniku torej ne podeljuje njegova paradigma. Zaradi tega znanstvenik nujno verjame v določeno obliko solidarnosti med znanstveniki, ali pa v klasični koncept korespondence med idejami in empirično realnostjo. Več o tem glej v: Rorty, R., *Nauka kao solidarnost*, Theoria, t. 34, 1986, str. 169-82; Habermas, J., *Tehnika i znanost kao "ideologija"*, Zagreb: Školska knjiga, 1986.

22 Ibid.

23 Kuhn je naštel 21 pomenov za izraz paradigma, kar pa ne pomeni, da jih ne more biti še več. Paradigmo je razumel kot: - splošno priznan znanstveni dosežek, ki zagotavlja modele problemov in rešitve, ki jih ponuja skupnost posameznikov, - sprejet model in vzorec, - izvor konceptualnih in instrumentalnih orodij, - standardno ilustracijo konceptov, opazovanj, aplikacij, - tip instrumenta, - poseben set programov, - tovarno za orodja, - gestaltistično figuro, ki jo lahko vidimo na dva različna načina, - set političnih institucij, - organizirano načelo, ki vodi percepcijo, - nekaj, kar definira realnost, - mit (izvenčasno prepričanje, da je bila znanost včasih ravno tako produkt idiosinkratičnosti kot danes), - konstelacijo vprašanj, - učbenik, ki implicira definicije problemov in metod, - celotno tradicijo in model, - znanstveni dosežek, - analogijo pri reševanju problemov, - splošno metafizično spekulacijo (znanosti ni treba razložiti vseh dejstev, s katerimi se sreča) itd..

24 Cf. Rorty, R. *Contingency, irony, and solidarity*, Cambridge University Press, 1989. Rorty pokaže, da svet ne govori (govorijo ljudje) in da je resnica lastnost izjav, ki jih ljudje uporabljajo. Njegova teorija je sicer izrazito pragmatična, saj med drugim razvije tudi koncept uporabnih metafor (useful metaphors), ki zamenja koncept evolucije v razumevanju sveta. Znanstvena revolucija postane s tem metaforina redescripcija narave (metaphoric redescription of nature), in zamenja koncept, ki govori o vpogledu v intrinzične zakone narave.

Svet in kozmos nista več lepo urejena sistema, ki ju bolj ali manj natančno opazujemo in objektivno spoznavamo. Problem reda in nereda se je postavil na glavo: nasproti redu ne stoji nered, saj sam red vznikne iz nereda oziroma kaosa.²⁵ V lepo urejenem univerzumu je bila Popperjeva teorija falsifikacionizma ustrezna: z elaboracijo tega koncepta je postalo jasno, da njegova teorija nima več pojasnjevalne moči, kajti univerzum je postal manj celovit, koherenten in urejen. Spremenil se je sam koncept reda.

Sprva - v urejenem univerzumu - je bilo potrebno - in mogoče - ponavljati eksperimente in potrjevati ali falsificirati hipoteze. Ponovljivost eksperimentov je bila steber vsake znanosti. S teorijo kaosa se vse to spremeni, saj nam teorija govori, da tudi takrat, ko je teorija deterministična, vse napovedi ne vodijo k ponovljivim eksperimentom.²⁶

"All deterministic bets are off. The best we can do are probabilities. In this sense, dice is a bad metaphor for genuine chaos, but a much better for deterministic chaos."^{27,28}

Ljubljana, avgust 1992

25 Cf. Stewart, I., *Does God Play Dice?*, Basil Blackwell, 1989. Out of chaos emerges pattern (str. 20).

Spoznavanje postane odvisno od logike atraktorjev, kajti vsak dinamični sistem se na dolgi rok umiri glede na nek atraktor. (It settles down to an attractor.) Atraktor je vse, glede na kar se sistem umirja.

26 Bistvo atraktorja je, da predstavlja moment, kjer vsaka točka, ki je v njegovi bližini, teži vedno bližje k njemu.

27 Ibid., str. 289.

28 Vse deterministične stave so neveljavne. Največ, kar lahko naredimo, so verjetnosti. V tem smislu je kockanje slaba metafora za pristno naključje, toda veliko boljša za deterministični kaos.